

LOGORSKE PRIČE

Tadeuš Borovski

Tadeuš Borovski (1922 — 1951), pesnik, prozni pisac i publicista, rođen je u Žitomježu u Ukrajini. Iste godine kada je rođen, otac mu je bio poslan u logor u Kareliju. Kada je imao četiri godine, uhapšena mu je i majka i poslata u Sibir. Godine 1932. vratili su se u Poljsku, zamenjeni za Ruse. Za vreme rata studirao je na tzv. tajnom univerzitetu. Kao gimnazijalac počinje da piše poeziju. Sjajan je učenik i student. Kao i većina njegovih drugova pripada pokretu otpora. 1942. uhapšen je i poslan u Aušvic, a kasnije u Dahau. Istovremeno je uhapšen i poslan u logor njegova verenica Marija. Traži je sve vreme. Rat se završava i ona ne želi da se vrati u Poljsku. Tadeuš želi.

VEČERA

Svi smo strpljivo čekali, dok se nije spustio potpuni mrak. Sunce je već duboko zašlo iza brežuljaka, na sveže uzoranim padinama i dolinama, mestimično pokrivenim prljavim snegom, padale su sve gušće senke, pune mlečne večernje magle, dok su se po oklembesenom trbuhu neba, nabrekli kišnim oblacima, još ponegde povlačili ružičasti pramenovi zalaska. Prožet mirisom razmekšale, prokisle zemlje, žestok i sve tamniji vetar kao da je ispred sebe terao sklupčane oblake, prodirući poput ledenog bodeža sve do živog tela; usamljen komadić lepenke, otkinut jačim povetarcem, lupao je monotono na krovu. Sa livada je dopirala reska, ali uzbudljiva stud, u dolini točkovi vagona udarali su o šine, a lokomotive jaučući huktale. Padao je vlažni sumrak, mučila je sve bolnija glad, saobračaj na drumu je lagano zamirao. Vetar je odatle sve ređe donosio odlomke razgovora, povike kočijaša, isprekidano su klopārala kola s volovskom zapregom, vukući lenjo papke po šljunkovitim stazama: udaljavala se lupa drvenih nanula po asfaltu i stišavao grleni smeh seoskih devojaka koje su veselo žurile u gradić na subotnju zabavu.

Konačno, mrak se dovoljno zgusnuo i počela da sipi retka kišica. Ljubičaste svetiljke, koje su se ljuljale na visokim stubovima, bacale su prigušenu svetlost na crne, ispreplitanе grane drveća kraj puta, na svetlućave krovove stražarnica, na opusteli drum koji je blistao poput mokrog remena; obasjani njima promarširali su vojnici i nestali u pomrčini, škripa šljunka pod nogama bivala je sve bliža.

Tada je komandantov šofer pustio slab snop svetlosti reflektora, zaklonjen nastrešnicom, na prolaz između blokova i dvadesetoricu Rusa, obučeni u prugasta odela, ruku vezanih na ledima bodljikavom žicom, blokovski stražari su izveli iz umivaonice i oterali na nasip; poredali su ih na kamenje logorske ulice, okrenuvši ih bokovima prema gomili, koja je golih glava stajala nepomično već više sati, trpeći čutke glad. Tela Rusa polivena oštrom svetlošću kao da su se stapala u jedinstven komad mesa, obučen u cvilih i pokriven senkom; svaka bora, izbočina i nabor njihovog odela; pocepani donovi iznošenih cipela; izlizane flekice; osušene grudvice crvenkaste gline na rubovima pantalonā; prilikom raskoraka debeli šavovi; bele niti koje su se prelamale na plavim štraftama cviliha, otromboljene zadnjice; stegnute šake pobeledih prstiju, zgrčeni od bola, s kapima osušene krvi na pregibima zglobova; na kojima je koža bila pomodrela od zardale ži-

Nacistički lekar vrši »medicinska« istraživanja u logoru Štuthof, kod Danciga

ce koja se ubadala u nju; goli laktovi neprekidno stegnuti jedni prema drugima žicom — isticali se u tami kao smrznuti; leđa i glave Rusa iščezavali su u tmuni, samo nešto belji, jer su se obrijani vratovi svetleli iznad kragni jakni. Izdužene senke tih ljudi ležale su na putu, na bodljikavoj žici presijavale su se kapi rose i gubile iza žice na padini nasipa obraslog retkim, osušanim, suvo šuštećim šipragom.

Komandant logora, prosedi, preplanuli oficir, koji je te večeri došao specijalno iz grada u logor, umornim, ali energičnim korakom prošao je kroz snop svetla i stavši sa strane konstatovao da su oba reda Rusa odgovarajuće udaljena jedan od drugog. Sada je stvar krenula brzo, mada ne onako brzo kako bi to želelo promrzlo telo i izgladneli želudac, koji već sedamnaest sati čeka pola litra još tople supe, koja se nalazila u kazanima u baraci.

— Nemojte misliti da ovo nije ništa! — viknuo je mladi lageral-tester, koji je iskoračio iza komandanta. Jednu ruku držao je iza klapne elegantne jakne od crne čoje, sašivene po meri, u drugoj je držao vrbov štap, kojim je ritmički udarao po sarama čizama.

— Ti ljudi su prestupnici. Ne moram da vam govorim ko i kako. Komunisti, zar ne? Gospodin komandant mi je naredio da prevedem da će biti odgovarajuće kažnjeni, a kako gospodin komandant reče. . . Prema tome, momci, savetujem vam, pazite, zar ne?

— Los, los, žurimo — rekao je poluglasno komandant oficiru u raskopčanom šinjelu. Stajao je bedrom oslonjen o blatobran naše Škode, stežući lenjo rukavicu u šaci.

— Ovo ne sme trajati dugo — odgovorio je poručnik u raskopčanom šinjelu. Pucketao je nemarno prstima i smeškao uglovima usana.

— Ja, ceo logor će opet ostati bez ručka — viknuo je mladi lageral-tester — blokovski čuvari će odneti supu u kuhinju, a ako fali makar litar videćete svog boga, zar ne momci?

Gomilom se prolomio dubok uzdah. Polako, polako zadnji redovi su počeli da se probijaju napred, kraj puta je postalo tesno, blaga toplina se razlila po ledima, zagrejanim od zbijenih ljudi, spremnih za skok.

Komandant je klimnuo rukom i iza njegovog automobilčića su izašli esesovci, poput jata gusaka, s karabinima u rukama i s očiglednom uvežbanošću poredali iza Rusa, svaki iza svog. Po njima se nije moglo znati da li su se vratili iz komanda zajedno sa nama, mada su već uspeli da se najedu i preobuku u svečane, sveže ispeglane uniforme, čak da naprave **manicure**; stezali su prste na kundacima, a krv im je ravnomerno rumenila podsećene nokte; očigledno su se spremali u gradić na zabavu s devojkama. Bučno su repetirali oružje, oslonili kundake o bedra i naslonili cevi o obrijane vratove Rusa.

— **Achtung, bereit, Feuer!** — rekao je komandant ne podižući glas.

Zaštektao su karabini, vojnici su odskočili korak unazad da ih ne bi isprskale razbijene glave. Rusi su se zaljuljali na nogama i poput teških vreća kokćući grunuli na kamenje obliviši ga krvlju i delovima rasprskih mozgova. Zabacivši karabine na leđa vojnici žurno odoše prema stražarnici, leševi su improvizovano odvučeni do žice, komandant je u pratnji svite seo u Škodu, koja je izbacujući kolutove dima i krećući se unazad stigla do kapije.

Prose, preplanuli komandant je srećno otišao, čutljiva gomila, sve agresivnije hrleći prema putu, eksplodirala je sumornim treskom, u vidu lavine grunula na okrvavljeno kamenje, s drekom prekontroljala preko njega i razjurivana tojagama blokovskih čuvara i komandanata, po-

zvanih iz celog logora, kradimice se rasula po blokovima. Stajao sam po strani od mesta egzekucije, stoga nisam mogao na

vreme da se izvučem, ali kada su nas sutradan ponovo isterali na rad, živi leš, Jevrejin iz Estonije, koji je zajedno sa mnom

nosio cevi, celog dana me je vatreno ubeđivao da je ljudski mozak tako fini da se može jesti bez kuvanja, sasvim sirov.

OPERA, OPERA

Posle kratke uvertire ponovo se digla plišana zavesa. Zlatasti sjaj reflektora plavio je kamenje zatvorskog dvorišta, ograđenog sumornim zidovima od šperploča. Pozorišna, oštra senka skrivala je ulaz u podrum, odakle je dopirao gluvi topot ljudskih nogu, veštački pojačavan basovima orkestra. Dirigent, u crnom fraku, stajao je bočno od scene, osvetljene odozdo mrtvački voštanom svetlošću. Njegovo lice bilo je žuto, a poluotvorena usta i upale oči modre, kao usahle. Njegove ruke su se tresle i podrhtavale u taktu muzike, kao granje na plahom vetru. Pevačica, preobučena u muškarca, zgrčena u uglu zatvorskog zida. Čuvar, koji je stajao kraj nje, imao je na sebi kaftan do kolena, lažnu čelu na glavi, a u rukama držao svežanj pravih, gvozdениh ključeva.

— *Bist du vielleicht böse?* — upitala je šapatom, iznenada se uznemirivši. Zmiravajući kopcima vrhovima prstiju pomilovala je moj dlan. Redovi ljudskih glava, ženskih, vojničkih i činovničkih, naginjali su se iz polumraka kraj naših nogu. U ložama, u pozadini crnih zavesa, presijavala su se oficirska siva lica zemljanih očnih duplji.

— *Aber wo? Warum soll ich denn?* — iz džepa izvukoh tablu čokolade i pružih ženi da zagrije. Odlomila je parčence, ostatak sam vratio u džep. Među prstima mi je suvo zašuštalala folija, kao novine kada se cepaju.

Dirigent je spustio ruke, muzika postala lagodnija, gotovo se utišala. Koraci iz podzemlja postajali su glasnjiji i odjekujući podrumski razlegli po celom pozorištu. U njima su se osećali dosada, strah

la savi se kao zgaženi crv i ispraćeno baritonom čuvara krenu prema vratima podruma i iščeze u podzemlju.

Žena je gledala u scenu raširenih očiju. Nagnula se napred, zarila prste u naslon fotelje. U hvativši moj ozbiljni pogled nasmeši se bespomoćno.

— *Bist du vielleicht böse?* — upita bojažljivim šapatom. Grudi joj se digoše u uzdah. Izdašan dekolte otkrivao je među njima beli, dubok rov.

— *Aber wo! Warum soll ich denn?* — odgovorih prelazeći očima po njenom tesno priprijenom trbuhu.

Zavesa se polako spuštala, oficiri, vojnici, saveznički činovnici, gospode iz društva, studenti i devojke burnim aplauzima su nagrađivali Fidelija, zatvorenike i čuvara. Dirigent se nisko klanjao, sklanjajući s čela dugu kosu. Zavesa se pono-

Logor u Staroj Gradskoj, deca ugušena cijankalijem: sam Ante Vrban, jedan od logorskih funkcionera, pomorio je tako nekoliko stotina dece...

Nagnuo sam se na fotelji oslonovši lakat o naslon presvučen čojom. Nozdrve su mi instinktivno podrhtavale. Sladunjav miris kose mešao se sa razdražujućim zadahom kože, mirisom pudera i lavande. Kraj obraza sam osećao topao ženski dah.

— Što je ovo lepo — šapnuo sam pun divljenja slučajnom kontrastu suptilnih senki i svetla, gledališta, orkestra i scena.

— *O ja, das ist wunderschön* — šapnula je brižno žena. Okrenula je glavu prema meni i nežno mi se nasmešila. Imala je staklaste, biserne zube. Jedno oko kao da je bilo prevučeno maglom — to je njenom licu pridavalo nijansu večne postidečnosti. Posmatrao sam je poluzatvoreni očiju, namrštivši neznatno obrve.

i čežnja. Muzika se spazmatično pojačala i odjednom učutala. Tada se iz vlažne čeljusti iskobeljalo i kroz vrata podruma promolilo mravlje klupko tela, puzeći poput lepljive plazme našlo usred dvorišta, na punom suncu. Okovano u kako se činilo — užasavajuće slepo lice prema suncu, pružilo u nebo desetine golih, košmarno belih ruku. Iznenada šapnu grobnim šapatom: »*Sonne*« i istovremeno sa orkestrom poče užasno da rida: »*Sunce! Sunce!*« Kroz gledalište prođe očigledna jeza, koja obuže i moje telo. Trenutak kasnije muzika se utiša, statisti zamreše u pozorišnom ushićenju, u samom središtu dvorišta. Konačno, izade pevačica s arijom, a posle nje pokrenu se uznemireno ispod zida čuvar s ključevima. Klupko te-

vo digla. Žena je gledala u svoju zelenu esesovsku jaknu za izlaske, koju sam dobio u logoru, predavši prugastu odeću, košulju od kopriva i gaće. Usta su joj se mrdala, ali ja nisam čuo reči. Rekla je jače: — *Bist du böse?*

— *Nee, warum soll dich denn?* — odgovorih s osmehom. Stavih ruku na njeno bedro, počeh da je pomeram sve do prepona, zarih prste u njeno telo takvom silinom da se žena sva ispruži, vratom osloni o naslon fotelje, a među njenim grčevito stegnutim usnama pojavise se staklasti, biserni zubi, jako stegnuti od bola.

O ja, das ist wunderschön — *O, da, to je čudesno.* (Prim. prev.)

Bist du vielleicht böse? — *Ljutiš li se?* (Prim. prev.)
Aber wo? Warum soll ich denn? — *Otkud? Zašto bih se ljutio?* (Prim. prev.)

ČOVEK S PAKETOM

Vaš pisar bejaše Jevrejin iz Ljubljina, koji je došao u logor u Aušvicu kao iskusan logoraš iz Majdaneka, našao bliskog poznanika iz zonderkomanda¹, koji je zahvaljujući svojim bogatstvima, do kojih je dolazio preko krematorijuma, imao ogroman uticaj u logoru i odmah se počeo pretvarati da je bolestan, bez ikakvih teškoća otiša je u KB *zwei* — tako se skraćeno (od reči *Krankenbau II*) nazivao poseban deo Birkenaua predodređen za bolnicu. Tu je odmah dobio fantastičnu funkciju pisara u našem bloku. Umesto da po ceo dan prevrće lopatom zemlju ili da gladan nosi džakove s cementom, pisar se bavio kancelarijskim poslom koji je bio predmet ljubomore i intriga ostalih zverki koje su takođe skrivale svoje poznanike dajući im funkcije — dovodio je i odvodio bolesnike, sazivao apele u bloku, pripremao bolesničke kartone i direktno učestvovao u selekcijama Jevreja, koje su ujesen četrdeset treće vršene redovno, svake druge nedelje, u svim delovima našeg logora, jer pisar je bio obavezan da uz pomoć bolničara prati bolesne u vešraum², odakle su ih automobili uveče razvozili u jedan od četiri krematorijuma, koji su u to vreme radili na smenu. Negde novembra meseca pisar dobi visoku temperaturu, koliko se sećam — zbog prehlade i kako je bio bolesni Jevrejin u bloku, prilikom prve selekcije bio je određen *zur besonderen Behandlung*³ ili u gasnu komoru. Odmah nakon određivanja stariji bolničar, koga su iz poštovanja zvali blokovski, ode u četrnaesti blok, u kome su ležali takoreći samo Jevreji, da izradi da im ranije predamo našeg pisara i tako se lišimo neprijatne brige, da ga pojedinačno vodimo u vešraum. — Vodimo ga *auf vierzehn, Doktor, verstehen?*⁴ — reče, vrativši se iz četrnaestice, glavnom lekaru, koji je sedeo za stolom sa slušalicama u ušima. Lupkao je veoma brižno po leđima novopridošlog pacijenta, kaligrafskim rukopisom ispisao mu je bolesnički karton. Doktor odmahnu rukom ne predikajući posao.

Pisar je čučeo na gornjem krevetu brižno vezivao kanapom kartonsku kutiju, u kojoj je držao češke cipele, nož, olovku i masnoću, zemičke i voće, koje je dobijao

od bolesnika za raznorazne pisarske usluge, kao što su to činili gotovo svi jevrejski lekari i bolničari u KB., za razliku od Poljaka oni ni od koga nisu dobijali nikakve pakete. Premda su i Poljaci, koji su u KB dobijali pomoć od kuće, takođe uzimali od bolesnika duvan i hranu.

Preko puta pisara je stari poljski major, koga su bog te pita zbog čega držali u bloku već nekoliko meseci, sam je igrao šah, zapušivši palčevima uši, ispod njega se lenjo praznio u staklenu gusku noćni čuvar, umotavši se odmah posle toga u pokrivač. Na sledećim pričnama su hrkali i kašljali, u peći je cvrčala slanina, bilo je zagušljivo i sparno, kao i obično uoči večere.

Pisar je sišao s krveta i uzeo paket. Blokovski mu pruži grubo čebe i naredi da obuje drvenjake. Izašli su iz bloka, kroz prozor se videlo kako blokovski ispred četrnaestice skida pisaru čebe s ramena, dok pisar, obučen samo u noćnu košulju, koju je nadimao vetar, odlazi u pratnji drugog bolničara u četrnaesti blok.

Tek predveče, kada su po odeljenjima razdate porcije, čaj i paketi, bolničari počеше da izvode žive leševe iz blokova i da ih svrstavaju po pet ispred vrata, skidajući sa njih čebad i papuče. U logoru se pojavio dežurni esesovac, naredi bolničarima da ispred vašraumu naprave lanac, da niko ne utekne, u to vreme se u blokovima večeralo i muljalo po paketima.

Kroz prozor se videlo kako naš pisar izađe iz četrnaestice s paketom u ruci, zauze svoje mesto među petoricom i požurivao povcima bolničara krenu s ostalima vukući se prema umivaonici.

— *Schauen Sie mal, Doktor!*⁵ — povikah lekaru. Ovaj skide slušalice, teška koraka pođe prema prozoru i stavi mi šaku na rame. — Mogao bi da bude malo pametniji, zar ne gospodine?

Napolju se smrkavalo, videle su se bele košulje, koje su se kretale ispred bloka, ljudska lica bejahu nejasna, pomerile su se u stranu, nestale iz vidokruga — videh kako se iznad žice upališe svetiljke.

— Stari logoraš savršeno zna da će za sat ili dva poći nag u gasnu komoru, bez košulje i paketa. . . Kakva neobična vezanost za ostatke svojine. Mogao bi je predati nekom drugom. Ne verujem da bi je. . .

— Zaista to misliš? — upita ravnodušno lekar. Skide ruku s mog ramena pokrećući vilicu, otrpilike kao da jezikom si sa pokvareni zbu.

— Oprostite, Doktore, mislim da mi vi ne biste. . . rekoh uzgred.

Doktor je bio iz Berlina, imao je ćerku i ženu u Argentini, a o sebi je ponekad govorio: *wie Preussen*⁶ — s osmehom, u kome se bolna gorčina Jevrejina mešala s ponosom bivšeg pruskog oficira.

— Ne znam. Ne znam šta bih uradio na putu za gasnu komoru. Verovatno bih isto tako uzeo svoj paket.

Okrenu se prema meni i šaljivo osmehnu. Videh da je bio veoma umoran i neispavan.

— Mislim, i kad bih ušao u peć, sigurno bih verovao da će se usput nešto dogoditi. Znaš, držao bih paket kao tuđu ruku.

Udalji se od prozora i sede za sto, naredi da skinu s kreveta drugog bolesnika: spremaj se za sutra otpuštanje izlečenih za logor.

Bolesni Jevreji ispunjavali su vašraum bukom i jaucima, želeli su da zapale zgradu, međutim niko od njih nije smeo da dotakne esesovca, sanitarca, koji je sedeo u uglu zatvorenih očiju pretvarajući se da drema ili je doista dremao. Rano noću u logor dođoše krematorijski kamioni, nekolicina esesovaca, Jevrejima bi naredeno da ostave sve u vašraumu i bolničari ih počеше ubacivati nage u automobile, sve dok u kamionima ne narastoš ogromne gomile ljudi, koji su plačući i psujući, osvetljeni reflektorima, odlazili iz logora, očajnički se držeći za ruke, da ne bi sleteli na zemlju.

Ne sećam se zbog čega se kasnije pričalo u logoru da su Jevreji, koji su odlazili u gasnu komoru, pevali na hebrejskom nekakvu potresnu pesmu koju niko nije razumeo.

□

1 Zonder komando — bila je sastavljena isključivo od Jevreja, koji su radili u krematorijumu na spaljivanju ljudi i slanju u gasne komore. (Prim. prev.)

2 Vešraum — u osnovi umivaonica, ali i zborna mesto, posebno za tzv. žive leševe, one najiscrpljenije koje su vodili u gasne komore. (Prim. prev.)

3 Za posebni postupak. (Prim. prev.)

4 U četrnaesticu, Doktore, zar ne? (Prim. prev.)

5 Pogledajte samo Doktore! (Prim. prev.)

6 Mi Prusi. (Prim. prev.)

ČUTANJE

Stigli su ga u bloku nemačkih kapoa, u trenutku kada je već pružao nogu preko prozorskog simsa. Bez reči su ga strgli na pod i dahćući od mržnje odveli na sporedan logorski put. Tamo su, tesno opkoljeni čuljivom gomilom, počeli da ga udaraju desetinama požudnih ruk.

Utom su se od strane logorske kapije začuli uzvici upozorenja, koji su se prenosili od usta do usta. Glavnim logorskim putem trčali su nagnuti napred naoružani vojnici, zaobilazeći grupice ljudi u štraftastim odelima, koje su im stajale na putu. Gomila se razletela ispred kućice nemačkih kapoa i sakrila po svojim blokovima — zguranim, smrdljivim i bučnim. Na pećima, koje su se dimile, kuvala se svakojaka hrana ukradena noću od okolnih bojara, na pričnama i između prični u mlinovima se mlelo žito, a na daskama čistilo meso od žila, ljuštio krompir, a kore direktno bacale na zem-

lju, igrale su se karte u gomilice ukradenih cigareta, mešalo testo za palačinke, požudno gutala vruća kaša i bez strasti tucale buve. Zagušljivi mirisi, nalik na znoj, kovitlali su se u vazduhu, pomešani s mirisom jela, dimom i vodenom parom, koja se skupljala na krovnim gredama i padala na ljude, kućanstvo i jelo, monotono kao retka kiša. Kraj vrata se uskomešalo, u blok je ušao mladi američki oficir u kartonskom šlemu na glavi i prijateljski osvrtno po pričnama i stolovima. Na sebi je imao divno ispeglanu niformu. Revolver, u otvorenoj futrolji, koji je visio na dugom remenju, odbijao se o udove mladog oficira. Oficira su pratili prevodilac s žutom trakom na rukavu civilnog odela i predsednik Komiteta logoraša, obučen u beli letnji sako, frak pantalone i tenis patike. Ljudi u bloku su učitali i pažljivo gledali u oficirove oči, naginjajući se s prični i podižući glave iznad kazana, činija i porcija.

— *Gentlemen* — reče oficir skidajući šlem s glave, a prevodilac smesta poče da prevodi rečenicu po rečenicu — dobro znam da posle svega što ste preživeli i videli, duboko mrzite svoje krvnike. Mi, vojnici iz Amerike, i vi, ljudi iz Evrope, borili smo se zbog toga da zakon pobedi bezakonje. Znači, moramo poštovati zakon. Morate znati da svi treba da budu kažnjeni, i u ovom logoru, i u svim drugim. Već sada imate primer da su uhvaćeni esesovci upućeni da sahranjuju leševe.

— Stvarno, moglo bi se na trg iza bolnice. Još sve nisu odvezli — šapnuo je jedan s gornje prične.

— Ili u neki od bunkera — šapatom je potvrdio drugi. Sedeo je opkoračivši pričnu, uranjajući šake u čebe.

— Jezik za zube! Nemate vremena! Slušajte šta vam govori gospodin oficir — javio se poluglasno treći, koji je ležao preko na istoj prični. Nisu videli oficira,

jer je bio zaklonjen zbijenom gomilom, koja se okupljala sa te strane bloka.

— Kolege, gospodin komandant daje časnu reč da će svi logorski prestupnici, i esesovci, i **haftlind** biti pravedno kažnjeni — reče prevodilac. Sa svih prični odjeknuše aplauzi i povici. Trudili su se da gestovima i smehom mladom čoveku s druge strane okeana izraze svoje simpatije.

— Zbog toga vas gospodin komandant moli — govorio je dalje prevodilac, malči-

ce promuklim glasom — da budete strpljivi i da ne činite bezakonje, jer će vam se to osvetiti, nego da podlace predate u ruke logorske straže, u redu?

Blok je odgovorio jednim razvučenim uzvikom. Komandant je zahvalio prevodiocu, a zatvorenicima poželeo da se dobro odmire i da brzo pronadu svoje naj-

bliže. Pozdravljen srdačnim žamorom napustio je blok i krenuo u sledeći.

Tek kada je obišao sve blokove i u pratnji vojnika vratio u zgradu komande, skinuli smo onog s prične, na kojoj je, pokriven čebadima, i ugušen našim telima, ležao priklješten, lica zabijenog u slamariću, izvukli smo ga na betonski pod ispod peći i uz teško, mrziteljsko dahtanje celog bloka dokrajčili gaženjem.

REKORD

Ova priča govori o ambiciji čoveka koji je želeo da postigne večni rekord a isto tako i o njegovoj prolaznosti, jer se takva stvar (ne samo u sportu) sistematski ulepšava.

je odrao kožu sa stomaka mornara. Tatu-aža u boji. Kad se kraljica Pasifaja nesrećno zaljubila u dvorskog bika naredili su vajararu da izradi statu u krave s otvorom u sredini. Bik se zaljubio u kravu

su se pocrnelih zidova dizali pravi pramenovi dima. Krovovi na horizontu odražavali su odsjaj zalazećeg sunca, ali grad je već zahvatila senka jesenje večeri. Drveće je bilo skoro crno i nepokretno u

Decji ugao u Jasenovcu

Mladi komandant logora otrča na sprat preskačući stepenike, mahnu stražaru rukom, pozva čuvaru hodnika koja je kontrolisala izdavanje večere i naredi da mu otvore čeliju. Zalupi vrata, obesi kapu o ekser i reče strogo ženi koja je za stolom mirno mazala hleb buterom:

— Pronađeni su abažuri, frau Elza.

Frau Elza sipa kafu u lonče i reče oficiru:

— Molim vas, gospodine komandante, sedite na krevet, samo mi ga nemojte izgužvati. Zašto stojite, što ste se skamenili. Bojite se?

— To je, dakle, istina? — upita s gorčinom mladi komandant.

— Koje su našli? — upita mirno frau Elza i otpi kafu iz cinkanog lončeta.

— Najvažniji je ružičasti abažur sa dva goluba koja se ljube reče sumorno mladi komandant.

— Rekao je da je od kože sa leđa žene, šta vi o tome mislite? — upita frau Elza.

— Ne znam — odgovori mladi komandant.

— To podseća na mitologiju? Na Minotaura?

Mladi komandant odmahnu odrično glavom.

— Verovatno nisu našli — reče lukavo se osmehnuvši frau Elza. — Rekao je da

upućujući joj vatrene poglede i ne znajući da je u toj kravi Parsifaja. Upravo te želje mornar je istetovirao na sebi. Bik me je uvek terao na smeh.

— Obesiće vas zbog toga, frau Elza — reče mladi komandant i nežno pogleda ženu. Bila je široka, mesnata kao voće, imala je ružičaste obraze i svetlu kosu, uniforma joj se tesno pripijala uz obline, ispod prikratke suknje provirivala je bela koža udova. Čvrsto stisnute usne i brz pogled — odavali su jaku i nesalomivu dušu.

— Zašto ste naredili da me dodatno hrane? — upita veselo frau Elza. Mladi komandant sagnu glavu i uperi pogled u linoleum.

— Treba pomoći nemačkim devojkama da žive — reče ne podižući pogled.

— Ali, komandante, ja sam žena. — povika frau Elza pokazujući kroz smeh zdrave, biserne zube. Završi s jelom i vešto pospremi sto. — Želim da vas imam — reče mladi komandant zatvora. Čelija frau Elze bila je skromna, ali prijatno uređena. Komandant je sedeo na gvozdenoj prični s dvostrukim madracem, prekrivenoj belim čebetom iz kanade*. Ispod prozora je stajao sto, u uglu umivaonik i orman za odelo, jelo i knjige. Iza prozora se video porušeni grad, iznad čijih

tihom sumraku, ulicama kroz ruševine su bauljali zakasneli prolaznici, drvoredom su u džipovima promicale vesele vojne patrole.

Posle večere frau Elza zapali cigaretu, zadovoljno povuče dim i reče:

— Mladi čoveče, ja imam muža!

— Obesićemo ga! — reče mladi komandant i strogo pogleda u poluzatvorene oči žene.

— Da se niste zaljubili u mene? — upita s nevericom frau Elza.

— Sačuvaj bože! — povika komandant zatvora i nehotice podrignu. Frau Elza se ponovo radosno osmehnu i pogledom obuhvati mladog komandanta. Beše to jednostavan mladić, poštenih očiju i iskrenog lica.

— Seks vas ne uznemiruje — upita frau Elza. — Da li u Americi...

— U Americi sam bio pozorišni agent — prekide je mladi komandant.

— Uostalom, ovde s lakoćom možete imati onoliko devojaka koliko imate čokolada i cigareta.

— Želim da postignem rekord, večni rekord — odgovori joj mladi komandant. Na trenutak se zamisli i oživljeno reče: — Neki su sakupljali ratne trofeje, ali toga je bilo suviše, nisu se međusobno razlikovali. Razgledao sam logore i video ih na.

hiljade. Fotografisao sam se s ruskim vojnikom, ali Armija ima stotine takvih slika. Spavao sam s devojkama oslobođenih naroda, ali to su radili svi. Želim da budem jedini Amerikanac koji je imao ženu koja je skupljala abažure od ljudske kože.

— I ženu obešenog — dodade ironično frau Elza. — Ona će i sama uskoro visi. . .

— Niko neće dopustiti da se trudna žena osudi na smrt — reče odlučno mladi komandant zatvora.

— Čini mi se da želite da me spasete? — dodade podrugljivo frau Elza.

— Želim da postignem večni rekord — reče ozbiljno mladi kol330mandant. Frau Elza snažno povuče dim i ostade čuteći. Zatim ostavi cigaretu, zgnječi užareni opušak u pepeljari i poče raskopčavati bluzu.

Rekord je pred vama, gosodine komandante — reče ona.

Mladi komandant je osvojio rekord. Zatim je frau Elza oslonila lakat o pričnu i milujući mladog komandant po ožnojnom čelu upita ga lukavo se smešeći:

— Dragi moj, želiš li da budeš jedini Amerikanac koji je imao ženu s abažurima i ženu obešenog?

Onda su obesili muža frau Elze. Onda je mladi komandant bio jedini živi čovek koji je imao ženu koja je skupljala abažure od ljudske kože. Onda je frau Elza zatrudnela i bila oslobođena zatvora, ali je Amerikančev rekord bio ipak ubrzo oboren.

*Vrsta magacina u logoru, u kome su se uglavnom nalazile stvari otete logorašima. Prim. prev.

SUSRET S DETETOM

— Poznata stvar — reče niži. Imao je promukao glas, svaki čas je pljučkao kroz izbijene zube. Bio je obrastao crnom čekinjastom kosom, ošišanom po sredini glave. Po srebrnom plišu trave, mokre od nedavne kiše, protezale su se tamne, kose staze. Odlučno dodade: — Pogledaj, neki su prošli pre nas. Domoći će se vagona.

— Smiri se, biće i za tebe — reče viši. Silazili su putem ispod izduženih senki kestenova, ka naselju s vilama, koje se nalazilo iza železničke pruge, na kojoj su stajali nizovi vagona bez lokomotiva.

Dolina je bila opervažena crnom smrčavom šumom, iza koje je zalazilo bakarno sunce. Na ivici šume, pri dnu doline, među rascvalim baštama, u tamnom, bujnom zelenilu s blistavim šišarkama i iglicama srebrne kiše, nalazile su se, kao na dlanu, porodične vile s okruglim stubovima čiji se ružičasti malter svetlucau. Nebo nad dolinom bilo je prozračno, lelujavo, kao od svile, laganu se završavalo prohladnošću. Samo su se po šumovitim ivicama planina vukle retke, sive magle, nestajući iza smrča.

— Evo ti tvojih vagona, najedi se — reče niži. Prošli su krompirište i izašli na železničku prugu. Vagoni su bili otvoreni, puni pomodrelih tela, lepo poredanih, s nogama okrenutim prema vratima. Odozgo se nalazio sloj dece naduvene i bele poput uširkanih jastuka.

— Nisu uspeli da ih spale — reče viši. Preskočiše žice za signalizaciju i podvuče se ispod vagona.

ŠILINGEROVA SMRT

Šilinger, stariji vodnik SS, 1943. se nalazio na dužnosti lagerfirera ili neposrednog komandanta muškog radnog dela »D« logora u Birkenau, koji se nalazio u sastavu ogromnog kompleksa većih i manjih logora, rasutih po čitavoj Gornjoj Šleziji, koji su administrativno pripadali centralnom koncentracionom logoru u Aušvicu. Šilinger je bio oniči, dežmekast čovek. Imao je puno, zadriglo lice, i kao lan svetlu kosu, glatko priljublenu uz lobanju. Oči su mu bile plave, uvek poluzatvorene, usne stegnute a obrazi uzdignuti u nestrpljivom grču. Nije brinuo o spoljašnjem izgledu i nisam čuo da je dopustio da ga pretpostavljeni podmite.

Šilinger je vladao logorom »D«, budno i predano. Bez predaha se vozio biciklom logorskim putevima, pojavljujući se neočekivano uvek tamo gde je najmanje bio potreban. Imao je tešku ruku poput močuge, s lakoćom je lomio vilice.

Bio je neumoran u budnosti. Često je posećivao i ostale delove logora u Birke-

nau, izazivajući paničan strah kod žena, Cigana i pretpostavljenih iz efektenkamera¹, tj. najbogatijeg dela Birkenaua, u kome je gomilan imetak ljudi ubijenih gasom. Takođe je kontrolisao komanda², koja su radila unutar velike postenkete³, pretresajući iznebuha odeću zatvorenika, cipele kapoa i torbe esesovaca. Posećivao je krematorijume, jer je voleo da posmatra kako uteruju ljude u gasne komore. Njegovo ime se izgovaralo uz imena Paliča, Krankenmana i mnogih drugih zločinaca iz Aušvica koji su se hvalisali da su svojeručno, pesnicama, štapovima i oružjem uspevali da ubiju i po nekoliko hiljada ljudi.

Avgusta 1943. po logoru se pročula vest da je Šilinger umro pod nejasnim okolnostima. Kružile su razne, tobož autentične vesti o nesreći, koje su se u osnovi međusobno razlikovale. Lično sam bio spreman da verujem poznaniku forarbjateru⁴ iz zonderkomanda⁵ koji mi je jednog popodneva, sedeći s mnom na pričnu u očekivanju partije kondezovanog mleka iz magacina ciganskog logora, is-

pričao sledeće o smrti narednika Silingera:

— U nedelju, nakon podnevnog apela, Šilinger je došao u dvorište krematorijuma u posetu našem šefu. Međutim, šef nije imao vremena, jer su upravo dovezli sa rampe prve kamione bendinskog transporta. I sam, brate, znaš da je istovar transporta, izdavanje naredbe da se ljudi skinu, zatim uteraju u komoru — težak posao koji zahteva mnogo, da tako kažem, takta. Svako dobro zna da se ljudima pre nego što budu zatvoreni u komoru ne sme gledati imovina, niti preturati po njoj, a posebno se ne sme zuriti u nage žene. Već to, razumeš li, brate, što se ženama naređuje da se skinu zajedno s muškarcima, u ljudima izaziva užasan stres. Stoga se primenjuje sistem žurbe, veštački imitira gužva u tobožnjem kupatilu. Uostalom, zaista se mora zuriti da bi se gasom sredi jedan transport i komora očistila od leševa pre prispěća drugog.

Forarbjater se podiže, sede na jastuk, spusti noge s prične i, zapalivši cigaretu, nastavi:

— Dakle, brate, imali smo transport iz Bendina i Sosnovca. Ti Židovi su dobro znali šta ih čeka. Momci iz zonderkomanda su se takođe nervirali, neki su bili iz tih krajeva. Bilo je slučajeva da su stizali rođaci ili poznanici. I meni se dogodilo...

— Nisam znao da si iz tih krajeva. Ne poznaje ti se po govoru.

— Završio sam pedagogiju u Varšavi. Pre petnaestak godina. Zatim sam predavao u bendinskoj gimnaziji. Predlagali su mi da odem u inostranstvo, odbio sam. Zbog porodice, znaš, brate. Tako je to bilo.

— Baš tako.

— Transport je bio nemiran, znaš, to nisu trgovci iz Holandije ili Francuske koji misle kako da organizuju biznis u logoru za internirce iz Aušvica. Naši Jevreji su dobro znali sve. Sakupila se tušta i

tma esesovaca. Šilinger, videvši šta se događa, izvuču revolver. Sve bi krenulo kako treba da se Šilingeru ne dopade jedno telo — istinske klasične lepote. Verovatno je zbog toga došao kod šefa. Pride ženi i uhvati je za ruku. Naga žena se iznenada saže, zgrabi šakom pesak i baci mu ga u oči, a kada Šilinger, kriknuvši od bola, ispusti revolver, žena zgrabi oružje i nekoliko puta opali Šilingeru u stomak. Na platformi zavlada panika. Nagi ljudi vičući navalise na nas. Žena još jednom opali u šefa i rani ga u lice. Tada se šef i esesovci dadoše u bekstvo, ostavljajući nas same. Međutim, hvala bogu, snađosmo se. Štapovima poterasmo transport u komoru, zamandalismo vrata i pozvasmo esesovce da puste ciklon. Već smo malo bili ušli u stvar.

— Da, poznato je.

— Silinger je ležao na stomaku i od bola prstima grebao zemlju. Podigosmo ga i, ne vodeći mnogo računa, prebacismo u auto. Čitavim putem je jaukao kroz zube: »O Gott, mein Gott, was hab ich getan, dass ich so leiden muss?«

Na poljskom to znači: »O Bože, Bože moj, šta sam učinio da ovoliko patim?«

— Taj čovek do kraja nije shvatio — rekoh klimajući glavom.

— Kakva čudna ironija sudbine — ponovi zamišljeno forarbijter. Zaista, kakva čudna ironija sudbine: pred samu evakuaciju logora Jevreji iz zonderkomanda, bojeći se pucnjave, podigoše pobunu u krematorijumima, zapalili zgradu krematorijuma i, presekavši žice, dadoše se u bekstvo u polje, ali ih nekolicina esesovaca pobi sve do jednog iz puškomitraljeza.

POSETA

Išao sam noću, peti u redu. Mrki plamen spaljivanih ljudi lelujao se usred ljubičastog neba.

U toj prijatnoj pomrčini oči su mi bile širom otvorene i iako mi je krv iz uda probodenog bajonetom ispunjavala celo telo toplonim, koja se pri svakom koraku pojačavala do bola, a pozadi kroz gusti, ub-

nagnutog nad njim, koji mu je skidao s noge nepotrebnju, jer je bio tako reći mrtav — tako reći nekorišćenu oficirsku čizmu od boksa.

Tokom mnogih dana kasnije video sam kako su muškarci plakali nad krampom, lopatom i kraj platforme. Kako su dizali šine, džakove s cementom, beton-

da pripadala) pokrivenu čirevima i ćelavu, ali to je već moja privatna stvar.

Svi ti koji su zbog flegmone, šuge i tifusa ili što su bili suviše mršavi išli u gasnu komoru, molili su bolničare (koji su ih tovarili u krematorijumske automobile) da gledaju i pamte. I da kažu istinu o čoveku — onima koji je ne znaju.

Učci otpreme u logor...

rzani topot muških nogu osećao sitan, plašljivi korak žena (među njima je išla i devojka koja mi je nekada pripadala) — ipak ne bih mogao da ponovim od te noći ništa osim onog što sam video otvarajući oči širom.

Te noći video sam kako je polunag čovek, koji se kasnije isparavao, ispavši na šljunak logorske rampe iz stočnog vagona, u kome više nije bilo vazduha, zagrcnuo od dubokog, reskog, hladnog mraka, kako se zateturao prema drugom čoveku i zagrlivši ga grčevito počeo nesvesno da mu govori: »Brate, brate...«

A drugi čovek (koji je prignječen u borbi za vazduh u vagonu, kraj pukotine), ležeći na gomili tela koja su se dimila u šupi, iznenada iz sve snage udario lopova

ske stubove za ograde, kako su brižno ravnali zemlju, kako su drvenim lopatama grdili zidove rovova, podizali barake, stražarske kule i krematorijume. Kako su ih mučili svrab, flegmona, tifus i glad. Video sam druge koji su skupljali brilijante, satove, zlato i brižno ih zakopavali u zemlju. I treće koji su se iz snobizma trudili da ubiju što više ljudi i imaju što je moguće više žena.

Aha, video sam i žene, koje su nosile grede, gurale vagona i kolica, gradile brane na ribnjacima. I one koje su se prodavale za komad hleba. I one koje su kupovale ljubavnike — za svilene košulje, za zlato, za bižuteriju otete umrlim ljudima. Video sam i devojku (koja mi je neka-

Upravo gledam kroz prozor ispreplitan divljom vinovom lozom, iza koga je do neba izgorela kuća, dalje ruine klasične kapije sa sačuvanom amforom na stubu, banalno, mirišljivo lipovo drvo u cvetu, nebo s oblacima koji hrle prema horizontu ruina s druge strane reke koja se presijava.

Sedim u tuđoj sobi, među tuđim knjigama, i pišući da sam video nebo, muškarce i žene, uporno mislim da samo sebe nisam mogao videti. Jedan mladi, simboličko-realistički pesnik priča o meni sa sarkastičnim omalovažavanjem da imam logorski kompleks.

Za trenutak ću odložiti pero i čeznuti za ljudima koje sam onda video počecu

da razmiljšam kuda danas da krenem u posetu, da li prignječenom čoveku u ofircirskim čizmama danas inženjeru seoske

električne centrale, ili vlasniku bara koji savršeno prosperira, koji mi je svojevremeno šaputao: »Brate, brate...«

Druge posećuju oni koji rijući po pepelu ljudi, pomešanom sa zemljom, istrulom, vredno traže izgubljeno zlato.

KRAJ RATA

Kraj autoputa osenčenog platanima uzdizao se betonski, goli masiv kasarske zgrade. Velika žega razgarela je i do pepela sušila vazduh. Iz otvora potkrovlja izlazio je dim u vidu kolutova, smrdelo je na kuvanu ovčetinu. Na travnjacima ispod prozora škripala je srča, valjali se ostaci knjiga, odzvanjali šlemovi šutirani nogama, bučno su pucale, kao puharke, vrećice s belim praškom koji štipa, raspršenom u vazduhu; truli snopovi crnih vojničkih kravata izletali su kroz

Devojke su se uzdržano smeškale i dugo gledale za kolonom automobila.

Odmah pored kasarni nalazilo se prigradsko radničko naselje, odvojeno od esesovskog logora autoputom. Usred bujnog zelenila presijavale su se kućice s belim zidovima, poput krede, opletenim bršljanom, crvenih krvovova pokrivenih nebom od kobalta; porasli kestenovi bacali su na njih sočne mrlje senki. Kraj prozora, zaslonjenim zavesicama, cvetali su poletni suncokreti, vitka boranija pela

čev sjaj u vidu duge, zastajući po zidovima crkve kao po staklenoj kugli. Iznad oltara pokrivenog belim peškirom, iza visokih cvetova iz slike se naginjao andeo s mesinganom trubom, nadimajući bucmaste obraze i pridržavajući dlanom plavu haljinu, koju mu je širio vetar. U sredini crkvice na drvenom stubiću nalazila se orkugla propovedaonica, laka poput bonbonjere, oslonjena o okrugli stub. Na kucicama ispred sedišta visili su jastučići za klečanje.

MINISTARSTVO UDRUŽBE
DRUŠTVOVNA ZBIRKA
SLIKOPISA

Naslov:

Jastrebarsko
Dječji logori u
Gornjoj Rijeci

Dan: 17-92

Oznaka: 10-3

Skupina: Dječji logori

Povećanja: 9×12, 13×18, 24×30, 30×43, 50×60

U svim ovovekovnim logorima na svetu bivalo je i dece. Ali, u logorima u Sisku, Gornjoj Rijeci kod Križevaca i u samom Jastrebarskom... bila su samo — deca. Dovodili su ih u sve većem i većem broju. A njih je, u tim specijalnim, nečuvanim logorima bivalo sve manje i manje... Koliko je poznato, jedina je NDH na svetu, u godinama tokom drugog svetskog rata, formirala tri koncentraciona logora za — decu! Postojala su i »dečja sabirališta«...

prozore zajedno sa stolovima, pričnama i ormanima udarajući gluvo o zemlju, kao o trbuh. Američki kamioni ulazili su s rikom u kapiju, koju su čuvali ravnodušni, elegantni vojnici i na beton dvorišta izbacivali gomile muškaraca u poderanoj odeći, žene u kariranim maramama, decu, smotuljke i zavežljaje, dovezene iz okolnih logora, fabrika i gazdinstava. Gomila se lenjo razmirela po trgu, palila velike vatre za kuvanje ručkova, gazdujući s tupom mržnjom unutar kasarni, metodično izbijajući prozorska stakla, lupajući ogledala, lustere i porcelan, uništavajući bolničku opremu, bioskope i magacine, izbacujući u dvorište knjige iz biblioteka i gomile partijskih legitimacija nadenih u arhivi, demolirajući sobu po sobu, prostoriju po prostoriju, hodnik po hodnik, klozet po klozet, sprat po sprat — prostorije svojih čuvara; kamioni su zavijajući i hropćući ispadali na autoput i prošavši pored improvizovanog logora za esesovce, koji su po ceo dan pod budnom i pristojnom stražom stajali na usluzi, u gradu, kraj reševina, ili u punoj brzini odlazili po novu robu na zborna mesta, nasmejani Crnci srdačno su mahali iza volana nemačkim devojčkama koje su prolazile.

se uz motke; anemične ružice visile su iznad kapija, njihove latice boje breskve podrhtavale su u tišini. U žbunovima malina, na verandama i u senicima svetlucaju svetle haljine žena, udareni cvetoviljulažu se na visokim stabljikama. Piskavi laje jazavičar, u baštici rade muškarci u hozentregerima, putem idu zamišljena deca, vukući štapove po tarabama.

U dubini naselja, ispred malog trga obloženog pločama i ograđenog rascvetanom živom ogradom, nalazila se crkvice. Stepenice od sivog kamena — u senci gotovo mrke, koja ih je koso presećala, sa krova se spuštala vinova loza, njišući se kao zelene ledene sveće, usred nje prost krst od crnog mermera, iznad gvođenih vrata stih isklesan u kamenu goticom. U uznemirenom vazduhu osećao se prijatan, smirujući miris cveća iz crkvene bašte. Iznad crkve proleteo je dvomotorni bombarder, zavijajući i praveći buku, na zaokretu bljesnuo trbuhom i nestao iza drveća, ostavljajući u ušima zvonku tišinu.

Kamena unutrašnjost crkvice bila je ugodna i hladna kao senica. Siljast svod, nalik na sklopljene šake, bio je opleten zlatnim i purpurnim grančicama ornamenta. U okruglim vitražima širio se sun-

Jedan zid crkve bio je prazan, neobojen i strog. Klupe su bile odmaknute od njega, pod je bio pokriven tepihom, ukrašen sećenim cvećem i cvećem u sakcijama, ružama, dragoljubom, gladiolama, karanfilima, ljiljanima, božurima, mirtom i lalama; cveće je pulsiralo bojom i plenilo mirisom. Sveće od voska gorele su ravnomerno i spokojno, nenarušavane bilo čijim disanjem. Ispod zida stajali su drveni krstovi s tablicama i fotografijama na emajlu. Sa fotografija su gledale proste, pristojne vojničke oči, usta muškaraca bila su ozbiljno stegnuta, na grudima su im se crneli gvođeni krstovi, a na okovratnicima presijavali srebrni gajtani SS. U natpisima je stajalo da su sinovi i braća, muževi i očevi pali u dalekim stepama Rusije i planinama Jugoslavije, u pustinjama Afrike, i još mnogo gde drugde, i da se njihove majke, sestre, žene, kćeri mole za njih, da misle na njih, i da im Bog da srećan, večni život.

1 Efektinkamer — skladišta stvari koje su pripadale logorašima. — (Prim. prev.)
2 Komando — radni deo logora (Prim. prev.)
3 Postenketa — lanac straža koje su opkoljavale logor i radilišta. (Prim. prev.)
4 Forarbjater — pomoćnik kapoa. (Prim. prev.)
5 Zonderkomando — komanda sastavljena isključivo od Jevreja koji su radili u krematorijumima na spaljivanju logoraša. (Prim. prev.)